

*Vadas András: Egy határfolyó környezettörténete.
Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben.*

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Budapest, 2021. 331 oldal.

Rácz Lajos szerint a környezettörténettel foglalkozó kutatások három fő problémaköre ismert a hazai olvasóközönség előtt: „a természeti környezet rekonstrukciója különböző történeti korokban, a környezet és a társadalom kapcsolatának elemzése, valamint az ember és a természeti környezet együttélésének vizsgálata”.¹ Az ELTE BTK Középkori Történeti Tanszékének adjunktusa, Vadas András – doktori értekezése alapján² – 2021-ben megjelent történeti monográfiájában a második témát, vagyis a környezet és a társadalom viszonyát vizsgálta meg egy specifikus területen, a Vas vármegyei Rába-völgyben a vízgazdálkodás és az árvizek kapcsolatán keresztül.³

¹ Az mta.hu interjúja Rácz Lajos klímátörténésszel, szemlélve a multkor.hu portálon: https://mult-kor.hu/20100531_egyre_nepszerubb_a_kornyeztortortenet_-_utolsó_letöltés: 2022. június 8.

² Vadas András 2014: *Környezettörténeti kérdések a kora újkori Magyarországon. Határ, környezet és társadalom a Vas megyei Rába-mentén (1600-1659)*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

³ A szerző korábban megjelent tanulmányában már elemezte a Rába áradásait: Vadas András 2014: *A River Between Worlds: Environment, Society and War Along the River Raab/Rába (c. 1600–1660)*. In: Štih, Peter – Zwitter, Žiga (eds): *Man, Nature and Environment Between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times*. Ljubljana, 242–259; Vadas András 2015: *A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. közepén egy 1543–44-es folyófelmérés tükrében. Soproni Szemle (69.) 1. 16–40.*

A kötet a függelékeken kívül hat fejezetre (és egy összefoglaló részre) tagolva mutatja be a Rába-menti terület gazdaság- és környezettörténetét. A függelékek között táblázatos formában településekre bontva megtalálhatóak a körmendi, a csákányi, a szecsődi hidat és malmot ért árvíz-károokra, illetve a településeket ért áradásokra utaló levelek. A szerző külön táblázatban sorolja a kötetben felhasznált missiliseket íróik, funkciójuk és a levelek évköre alapján. Ez a táblázat kellő útmutatást jelenthet azok számára is, akik a Batthyány-uradalmat életmód- és társadalomtörténeti, vagy nemességkutatási szempontok szerint vizsgálnák meg. A kötet jelentősége is ebben rejlik: Vadas a környezettörténeti kutatásokba eddig nem beemelt Batthyány-magánlevelezést használta fel vizsgálata elsődleges forrásaként.

A szerző célja, hogy a 16–17. századi nyugat-dunántúli uradalom példáján keresztül rekonstruálja a korabeli gazdasági és katonai jellegű vízhasználatot, és az ezzel járó helyi társadalmi konfliktusokat. Ennek bemutatására a 17. századi Batthyány-birtokokat választotta ki. Vadas számára fontos volt, hogy a környezetváltozás kimutatásával párhuzamosan rekonstruálja

A Rábát mint határfolyót pedig Gellén Zsolt vizsgálta: Gellén Zsolt 2000: *A Rába védelmében*. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest, 232–254.

a korabeli Rába hidrológiai viszonyait, illetve bemutassa, hogyan befolyásolta a fokozatosan a török elleni védelmi rendszer elemévé váló határfolyó az ott élő lakosság mindennapjait. A konfliktus adott: a Rába a környékbeli lakosság energiaforrásaként jelentős számú malommal rendelkezett. Ennek rovására jött létre az oszmánokkal szembeni katonai jellegű vízgazdálkodás, egy olyan tudatos kockázatvállalás, amely számos gazdasági ellentétet teremtett a lakosság és hadigazgatásért felelős területi parancsnokok között.

A kötet kronológiai támpontjaként említhetőek az 1540-es évek Rába-felmérései, valamint Kanizsa 1600-as eleste – ami miatt az oszmánok ellen létrehozandó folyami védelmi rendszerre szükség volt –, továbbá a forrásbázis szemszögéből Batthyány Ádám 1659-es halála, illetve hadászati szemszögéből az 1664-es vaskői béke, amely a háborús korszak fokozatos lezárását jelentette.

A szerző által használt források között három típus különíthető el: a magánlevelek vagy missilisek, a gazdasági, jogi és adminisztratív jellegű urbáriumok, valamint a korabeli folyófelmérések. A kötetben vizsgált missilisek elsősorban a Batthyányak körmendi levéltárából származnak, amely több mint ötezer levéltári egységet számlál, ebből azonban korábban csak néhány száz levelet adtak ki. Vadas András munkája során az egykori körmendi levéltáros, Iványi Béla rendszerezési módszertanát⁴ felhasználva olyan

elemzést valósított meg, amely példanélküli a forrásanyaggal kapcsolatban.

A szerző azonban nemcsak ezeket, hanem a Batthyány-adminisztrációhoz köthető településszintű urbáriumokat is megvizsgálta hét Rába-menti és hét környező vízfolyáshoz köthető (Pinka, Zala, Mura, Lendva, Lapincs, Gyöngös-patak), összesen tehát tizennégy település esetén; előbbieik közül részletekbe menő elemzést Körmend mintájára Csákány (Doroszló) és Szecsőd esetében végzett. Szecsőd tekintetében Vadas a helyi malom jelentőségét emeli ki, amelyen keresztül a település vízenergia felhasználását is vizsgálhatjuk.

A Batthyány (III.) Boldizsár (1542–1590), majd Batthyány (I.) Ádám (1610–1659) parancsára uradalmi tisztartók, vicekapitányok, számtartók és ügyintézők által készített urbáriumok meglepő részletességgel számolnak be a Rába-mente vízépítményeiről és gazdasági viszonyairól. A gazdasági források mellett jelentősek az 1543–1544 között Nádasdy Tamás (1498–1562), majd 1594-ben fia, Nádasdy Ferenc (1555–1604) által készített Rába-felmérések is, de a kötet hasonlóan fontos forrása Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) császári hadvezér 1683-as térképe, valamint a karlócai béke évében, 1699-ben készült Rába-folyó-felmérés is.

Vadas a kötet első felében (II. fejezet) felvázolja a kora újkori Kárpát-medence környezettörténetét és az eddigi kutatások irányait, illetve az ezek eredményeinek fényében felmerülő kérdéseket és kihívásokat. A hazai környezettörténeti kutatások kapcsán három főbb irányt nevez meg: az időjárás és

⁴ A körmendi árvizek jelentőségéről először a Batthyány-iratanyag levéltárosa értekezett rövid monográfiájában: Iványi Béla 1943: *Képek Körmend múltjából*. Körmend.

az annak változásához kapcsolódó események kutatását, az erdőterületek hasznosításának és a fafelhasználásnak az elemzését, végül pedig a vízgazdálkodás és az árvizek vizsgálatát. Munkája egyértelműen a harmadik kategóriához kapcsolódik.

A III. fejezetben a szerző ismerteti a Kárpát-medence környezettörténetének főbb történeti forrásait, itt a gazdasági-adminisztratív iratok mellett kiemeli a korabeli magánlevelezések jelentőségét, a könyvben vizsgált személyes missziliseken keresztül pedig megkísérli felvázolni, hogy mennyire lehetett kiterjedt az írásbeliség a korabeli Batthyány-birtokokon.

A könyv második felében (a negyedik nagyobb fejezetben) a Rába mint a háborús védekezés fő eleme kerül bemutatásra. A folyó határvédelmi szempontból való megerősítésére először I. Ferdinánd magyar király adott parancsot (1537. január 25.), aki elsősorban annak duzzasztását írta elő. A magas vízszint fenntartására az átkeles megakadályozása miatt volt szükség. Az olyan határvédelmi feladatok, mint például a *bevágás*, *fantözés* és a folyóba döntött fákkal való *elgátolás* elsősorban a gázlók elzárására, egyes átkelelőhelyek megszüntetésére, a partfalak megmagasítására irányultak. Vadas rámutat arra, hogy az átkelelőhelyek mentén őrhelyeket létesítettek, az uradalmak jobbágyainak pedig egyenesen megtiltották az átkelest ezeken a szakaszokon, nehogy felfedjék a használható gázlókat a törökök előtt. Ennek következményeként a jobbágyok nemcsak átkelni nem tudtak, de állataik legeltetésében is akadályozva voltak, ami számos gazdasági jellegű konfliktust

generált a helyi lakosság és a katonai parancsnokság között.

A kötet ötödik fejezete elsősorban Körmen és Csákány vízrajzi környezetével foglalkozik. Ennek kapcsán meg kell, hogy említsük Vadas 2013-ban megjelent kismonográfiáját,⁵ mivel Körmen esetében lényegében ennek – néhol kibővített – tartalma köszön vissza. Előbbit a *Korall* hasábjain Simonkay Márton 2013-ban környezettörténeti szempontból már részletesen elemezte.⁶ Jelen kötet egyik újdonsága, hogy a szerző ezt a vizsgálatot kiterjeszti a szomszédos Csákány településre, amely annak eltérő szerepe és részben földrajzi helyzete miatt is indokolt. A nem ártéri fekvésű Csákány ugyan nem emelkedett ki polgári lakosságával a kisebb települések sorából, azonban a 17. század elején mégis nagy jelentőségre tett szert hídjának és őrhelyének köszönhetően, amely a törökökkel szembeni védelem egyik fontos helyi állásának számított. A települést 1524-ben szerezte meg Batthyány Boldizsár, viszont méreténél fogva sosem vált önálló uradalommá. Csákány kastélyának kiépítésére 1591-ben adtak parancsot, ekkor 50-50 lovas és gyalogost rendeltek mellé, és egy fahidat is építettek ide. Ezen felül a település Körmenhez hasonlóan malmokkal és gátakkal is rendelkezett. Azonban Csákány környékén a Rába nem egy mederben folyt, holtágak és árkok tarkították, a lakosság itt nem elsősorban a folyó vízenergiáját

⁵ Vadas András 2013: *Körmen és a vizek: egy település és környezete a kora újkorban*. Budapest.

⁶ Simonkay Márton 2013: Vadas András: Körmen és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban. *Korall* (14.) 53. 208–211.

hasznosította, hanem a folyóban élő halak jelentették a környékbeliek megélhetését.

A hatodik fejezetben Vadas András az árvizeket és a kisvizeket vizsgálja meg a 17. századi Rába mentén. Ezek alapján elmondható, hogy a korszakban a Rába a „gyors folyású szeszélyes folyók közé tartozik” (107). A gazdag forrásanyag egyértelműen a Batthyány Ádám számára készült részletes jelentéseknek köszönhető. Ezekből a szerző ugyanis megállapítja, hogy a Rába közvetlen emberi beavatkozás nélkül is viszonylag nagy gyakorisággal változtatta medrét, és számos fattyú- és holtággal rendelkezett már a vizsgált korban is. Ahogyan azt Vajda Tamás is kiemelte a *Körmend és a vizek* kötetéről szóló ismertetésében, a folyó energiájának kiaknázásával járó járulékos veszteséggé volt elkönnyvelhető a körmendi vízimalmok sorsa is, hiszen hiába volt a két vízepítmény hidrogeográfiai szempontból a lehető legjobb helyen, az egyes árhullámok utáni sorozatos újjáépítésük a körmendi lakosságra és a földesúrra is egyaránt jelentős anyagi terhet rótt.⁷

Vadas korábban megjelent, elsődlegesen Körmendre fókuszáló monográfiájával szemben jelen kötetben Csákány, Gasztony, Körmend, Sárvár, Szecsőd, Szentgotthárd és Szentpéter vizsgálatán keresztül végre teljesen keretbe foglalja a Rába-menti területek 16–17. századi környezettörténetét.

A szerző a Körmend-kötethez képest itt tágabb környezettörténeti bevezetést és forrásismertetést is ad. A korábban elvégzett Rába-menti árvizekkel, vízgazdálkodással foglalkozó elemzésbe új szempontként emeli be a törökveszély miatt hozott határvédelmi intézkedések következményeit.

Vadas András írása közérthető, olvasmányos, stílusában mégis tudományosan igényes és részletező mű, szembeütő benne a hazai és a nemzetközi környezettörténeti szakirodalom alapos ismerete. Munkájának jelentősége, hogy a források függelékben történő részletes összesítése mellett térképre vitte a Batthyány-uradalmak forrásokban említett folyómenti gazdasági vízepítményeit, hídjait és gázlóit is. Kiemelendő, hogy a szerző nemcsak ábrázolja, de diagramok segítségével részletezi is az általa felhasznált egyes források történeti értékét, felhasználhatóságát és jelentőségét. Említésre méltó továbbá, hogy Vadas megbecsüli a körmendi vízimalmok teljesítményét. Ez alapján a számottevő 80–120 és 200–250 körmendi köből gabona őrlésére képes építményeket hosszabb távon nem nélkülözhetette az uradalom lakossága. Az okmánytár, a magánlevelek és íróik táblázatos felsorolása valóságos nyomtatott adatbázisként funkcionál e gazdasági elemzés mellett. Magyar és latin nyelvű leveleket, parancsleveleket és urbáriumokat tartalmaz, I. Ferdinánd király 1537-es parancslevelétől kezdve Pottyondy István 1620 és 1630 között Batthyány Ádámnak írt leveleii szemlézi a Rábához köthető levéltári forrásokat. Jelentős segítséget ad az olvasó számára a kötet helynévmutatója, amelyben a mai országhatáron belülre

⁷ Vajda Tamás 2014: Válogatás a történész könyvespolcáról: Város és folyója = Town and its river: Vadas András: Körmend és a vizek: egy település és környezete a kora újkorban. *Belvedere Meridionale* (26.) 3. 155–156.

eső települések esetén a későbbi magyar nevek, a nem a mai Magyarországon található helynevek esetén pedig rövidítve a későbbi településnevek és ország-hovatartozások is szerepelnek. Kiemelendő, hogy itt kurzivált formában az eddig azonosítatlan földrajzi nevek és pusztatelepülések is jelölve vannak. Végszetül felmerül bennünk a kötet elején ismertetett kérdés: hogyan hatott a hadi jellegű vízgazdálkodás a kora újkori

Magyarország lakosságának mindennapjaira? Vadas András ezt a kérdést sikeresen megválaszolja: a Batthyány-uralomban a 16–17. század folyamán a vízgazdálkodás katonai nyomásra átalakult, a mezőgazdasági termelés és a mindennapi megélhetés a háborús szükség idején az oszmánok elleni sikeres védekezés hátterébe szorult, a helyi lakosság azonban vállalta ennek kockázatát.

Rénes Balázs